
Informe sobre una estela funerària, probablement càtara, a Sant Mateu

Autor: Css. Llegat Històric i Artístic
Aprovació: Ple, 15 d'abril 2025

Introducció

L'Ajuntament de Sant Mateu, mitjançant escrit de la seua alcaldessa, sol·licita al Consell Valencià de Cultura que avalue la importància històrica i patrimonial d'una *Estela Funerària* situada a l'ermita de la Mare de Déu dels Àngels de l'esmentada població.

El C.V.C. encomana a la Comissió de Llegat Històric i Artístic la formalització de la sol·licitud.

En diverses ocasions les autoritats municipals i l'Associació turística i cultural Camins del Maestrat havien manifestat el seu interès per tal que el C.V.C. es pronunciara sobre l'origen i circumstàncies de l'*Estela Funerària*, raó per la qual el dia 25 de març d'enguany els membres de la comissió, Pepa Frau i Jesús Huguet, es desplaçaren a Sant Mateu per estudiar l'esmentada làpida. En la visita estiguérem atesos per funcionaris municipals, entre ells cal destacar l'encarregat de patrimoni Joan Royo, així com membres de l'Associació d'Estudis Càtars, entre els quals el seu president professor Thomas J. Wrafter, Jep Cardona. Cal esmentar les facilitats i atenció que ens va brindar l'alcaldessa de la ciutat, Ana Besalduch.

Antecedents històrics

El catarisme fou un moviment religiós de gran acceptació en algunes regions del centre-sud de França. Una doctrina basada en la dualitat divina i la més estricta norma en el comportament, fins i tot predicant una austeritat i ascetisme rigorós, que va ser fortament acceptada per una part important del poble baix però també per l'aristocràcia feudal que ostentava la condició de senyors territorials. Però tant l'església catòlica com els dirigents dels estats del nord francès (que ja menaven propòsits unificadors de tota la Gàl·lia) propicià un enfrontament, en el seu

inici més teòric o teològic (predicació de S. Domingo de Guzman) però posteriorment violent i bel·licós (Creuada Albigense, on el bisbe Arnaud Amaury, front la disjuntiva de matar els

habitants de Beziers que s'havien enfrontat a les tropes catòliques, dictà: *Mateu-los a tots que Déu en la seua infinita sabiduria sabrà distingir entre els seus i els altres*).

Molts dels nobles de tendències càtares eren súbdits, almenys ben conllogats, del rei Pere I d'Aragó, Pere el Catòlic, que va lluitar amb aquells en la Batalla de Muret, on va morir. El seu fill, Jaume I el Conqueridor, malgrat tenir present la derrota de son pare no va oblidar la relació entre aquest i els càtars derrotats; per això després de la desfeta de Montsegur, 16 de març de 1244, el territori de l'Antiga Corona d'Aragó va convertir-se en destinació principal i refugi dels càtars fracassats.

Les comarques sud-pirenaïques foren les primeres en rebre l'allau de refugiats però també, posteriorment, les noves terres conquistades pel rei Jaume serien destinatàries de molts fidels del *credo* càtar.

A l'actual territori valencià emigraren molts fidels càtars i també personatges rellevants com Guillem de Sant Meliό, que matrimoniaria amb la filla del batlle de València, Berenguer Dalmau, o Raimond Issaura.

El darrer càtar que gaudí de la condició de *perfecte* (*home bo*), una mena de dirigent religiós, va ser Guillem de Belibasta. Natural del Conflent va establir-se a Sant Mateu i coordinà diverses comunitats als pobles dels voltants de la capital del Maestrat, com ara Morella. Desplaçant-se per a predicar la comunió càtara, malgrat que professionalment constara com ramader d'ovelles o artesà del vímet.

D'entre els companys professionals i de religió, Belibasta, tenia amistat amb la família dels Mauri; una de les components més reeixida dels Mauri fou Guillemeta, personatge cabdal en les investigacions vaticanes sobre les reminiscències del catarisme a terres valencianes.

Guillemeta i els Mauri s'establiren a Sant Mateu, que com capital del Maestrat era una ciutat de trànsit important.

La importància de Sant Mateu, com centre territorial estratègic i capital del Maestrat, converteix la població a partir de 1315 en residència de la més rellevant comunitat càtara fora d'Occitània¹. Experts en artesanía tèxtil², treball de vímet o ramaderia, els nouvinguts occitans van fer d'aquesta població en una de les més dinàmiques d'Europa en els treballs dels teixits confeccionats amb llana d'ovella merina.

Esteles funeràries o commemoratives

L'existència d'esteles recordatòries d'una persona o d'un esdeveniment és una constant des de les civilitzacions més antigues. Làpides i esteles romanes, per exemple, són habituals a les nostres terres.

Els càtars, probablement perquè els seus simbolismes eren semblants a la resta dels cristians i conseqüentment no es distingien excessivament, els seus soterraments, de la resta; són ben propensos a bastir recordatoris personals però també de fets històrics, p.ex., l'Estela de Montsegur.

En alguns fossars del nord valencià, també més al sud però no tan habituals, podem esbrinar-ne. Al cementeri de Xert i la Barcella n'han investigat i estudiat Koldo Coloma, Joan Antoni Micó i Maria Helena Roman. D'altres llocs com Herbesset i pobles de l'antic Maestrat en tenim referència.

¹ Historiadors diversos en parlen del gran índex de càtars, o filocàtars, residents. Alguns xifren el 40% de la població.

² L'exportació tèxtil a ports italians era una de les més insignes del comerç valencià a l'exterior. Fins i tot tradicions, encara vigents a Itàlia o ciutats valencianes -com ara, el ball dels palis o banderes-, semblen reminiscències de l'època.

Però és a Sant Mateu on la quantitat d'esteles funeràries medievals crida l'atenció. En la visita, objecte d'este informe, entre les de l'església arxiprestal, les de l'ermita de la Marededeu dels Àngels i altres en quantificarem al voltant de les trenta³. A més de la importància de la ciutat i relleu dels seus habitatges, càtars o no, cal tenir present l'abundància de pedreres al terme municipal o a temes municipals veïns (com ara Xert). Pròximes a la població, encara són apreciables la pedrera del Gros, la del Pedrapiquer i la de sant Cristòfol⁴.

Les esteles funeràries habitualment estan conformades per un signe religiós, creu, encara que en ocasions poden aparèixer inscripcions de la història personal o professional⁵.

L'estela de l'ermitori de la Marededeu dels Àngels de Sant Mateu

La sol·licitud d'informe presentada per l'ajuntament de Sant Mateu té com referència:.... *La Ermita de la Virgen de los Ángeles, construida entre los siglos XVI y XVIII, està reconocida como un bien de relevancia local. Dentro de este conjunto arquitectónico, la estela lapidaria*

³ Les autoritats i estudiosos, que ens acompanyaren en la visita, ens indicaren que quan s'enderrocà el cementeri vell, primeres dècades del segle XIX, alguns veïns i curiosos s'apropriaren d'algunes sense possibilitat de quantificar el nombre exacte de les desaparegudes.

⁴ Aaron Hortelano Boix. "El terme de Sant Mateu", 2018.

⁵ Probablement siguen les esteles de Tirvia (Lleida), el grup d'esteles càtars mes abundant, el que presenta major percentatge d'inscripcions sense creu.

contribuye a aumentar el valor patrimonial del lugar. El hecho de que la estela forme parte de la muralla decorativa de la ermita refuerza su importancia como un vestigio integrado en el paisaje histórico de Sant Mateu.

Concretament l'ajuntament indica la necessitat que el Consell Valencià de Cultura informe sobre tres aspectes: a.-Determinar el seu origen o la possible vinculació amb el moviment religiós càtar; b.- Analitzar la seua morfologia comparant les característiques amb altres esteles càtares; i c.- Valorar la seua importància històrico-patrimonial.

En la visita, objecte de l'informe, els membres de C.V.C. comprovaren que a la muralla decorativa de la ermita no hi havia una (1) sola estela sinó tres (3). La central, de circumferència 47 cm. i grossor 16, i dos més d'aproximadament 35 i 37 cm. de circumferència i grossor 12 cm. Darrera la muralla encara contemplaren dos esteles més recolzades sobre la basa del mur del que antigament eren les quadres. Encara que pot ser que l'interés de la petició municipal tinguera per objecte l'estela major, la central, nosaltres creem que malgrat la central ostentés una creu occitana és una de les laterals, la situada a la dreta de la central (vista la muralla des de l'ermita) la que presenta un origen més clarament de procedència territorial càtar. La més gran, com algunes esteles de creu occitana contemplades en Sant Mateu, proclama la seua identitat però la menor, que remarquem, no solament presenta la creu occitana sinó que a més a més va puntejada, el que reforça la voluntat de l'autor de proclamar nítidament la seua provinença o creença.

Les esteles de l'ermita, així com les contemplades en altres llocs, estaven situades a l'antic cementeri, vora el Portal dels Boverots, cementeri que desaparegué, d'acord amb les ordres sanitàries dels primers anys del segle XIX. El Portal dels Boverots era l'eixida natural dels ramats dels veïns càtars (encara ara existeix un abeurador), el que refermar la proximitat de rodalia entre espai residencial i lloc d'inhumació.

D'acord amb l'estudi, visita, informació i documentació aportada el Consell Valencià de Cultura presenta les següents conclusions, respecte de l'encomanda de l'ajuntament de Sant Mateu.

Conclusions

- 1.- Respecte a l'origen càtar o la seua vinculació al moviment religiós càtar, cal respondre afirmativament dada la representació d'elements⁶ originals que distingeixen estes esteles d'altres que ostenten creu llatina o altres signes, tant a la pròpia Sant Mateu com a poblacions veïnes.
- 2.- Sobre la morfologia i comparació amb altres esteles, com hem manifestat, queda evident la relació amb manifestacions funeràries i commemoratives pròximes i llunyanes.
- 3.- La valoració de la importància històrico-patrimonial és força rellevant. Probablement estem davant el conjunt funerari medieval més representatiu dels moviments demogràfics del segle XIV valencià derivat de les conseqüències de la Batalla de Muret⁷, així com de l'expansió econòmica que possibilità unes relacions internacionals com no mai es tornaran a produir⁸.
- 4.- El Consell Valencià de Cultura estima que les restes funeràries de l'església arxiprestal, de l'ermita i totes les que puguen indexar-se en el municipi de Sant Mateu siguen inventariades, destacant sobre tot aquelles que com les assenyalades càtares de l'ermita de la Marededeu dels Àngels presenten una originalitat manifesta.
- 5.- Igualment, el Consell Valencià de Cultura convida a les autoritats municipals de Sant Mateu, o les institucions locals interessades, que inicien el procediment per tal de declarar Be d'Interés Cultural (B.I.C.) el conjunt d'esteles funeràries de Sant Mateu i concretament les situades en l'ermitori de la Marededeu dels Àngels.
- 6.- Dada la qualitat patrimonial, històrica i referencial, tot i ser ja Be de Rellevància Local, considerem que l'ermita de la Marededeu dels Àngels presenta les condicions escaients per ser declara Be d'Interés Cultural (B.I.C.) i encoratgem les autoritats locals que inicien el seu procediment.

⁶ Cas de l'estela de l'ermita de sant Josep de Forcall, per exemple.

⁷ Amb la desfeta de Muret no solament s'ensorrà un credo religiós, també s'inicia la decadència d'un cultura, la trobadoresca, i el canvi geopolític de la Corona d'Aragó, de transpirenaica a mediterrània.

⁸ No podem obviar que des de Sant Mateu, mitjançant els ports de Vinaròs i Peníscola, i en menor escala Benicarló, es produí l'exportació tèxtil, també del vi Carlon, de les comarques del nord valencià més transcendent de la seua història. I que a Sant Mateu es cloqué el Cisma d'Occident.